

Een woordenboek voor iedereen...

Een tweede taal leren zonder woordenboek is voor NT2-leerders zonder schoolervaring eerder regel dan uitzondering. Nu er een geschikt woordenboek voor NT2-leerders voorhanden is, vonden Charlotte Berghuijs, Bart Bossers en Ruud Stumpel het hoog tijd een trainingsprogramma voor onervaren leerders te ontwikkelen en uit te proberen. In deze bijdrage doen ze verslag van hun ervaringen daarmee en de resultaten.

CHARLOTTE BERGHUIJS/VU-TAALWETENSCHAP/BUREAU ICE
BART BOSSERS/VU-TAALWETENSCHAP/NT2-DOCENTENOPLEIDING
RUUD STUMPEL/VU-AFDELING NT2

Een woordenboek (goed) gebruiken is moeilijk. Dat moet je leren; in Nederland staat dat op het programma in de bovenbouw van de basisschool en aan het begin van het voortgezet onderwijs. Veel NT2-leerders zijn helaas nooit zo ver gekomen. En als dat wel het geval is, gelden voor een Nederlands woordenboek vaak andere regels: alfabetisch zoeken bijvoorbeeld, in plaats van via de wortel van een woord, zoals in een Arabisch woordenboek. Zonder oefening blijven woordenboeken voor veel NT2-leerders daarom ontoegankelijke hulpmiddelen. Een zeer onwenselijke situatie, gezien het grote belang van goed woordenboekgebruik voor de taalverwerving. In 2003 verscheen het *Van Dale Pocketwoordenboek NT2* (PNT2). Dit woordenboek is speciaal bedoeld voor volwassen NT2-leerders (zie Les 127 voor een bespreking). Maar het gebruik van een woordenboek, ook van het PNT2, is voor veel NT2-leerders niet

eenvoudig. In 2004 is daarom het *Oefenboek bij het Van Dale Pocketwoordenboek NT2* verschenen. Daarmee kan de NT2-leerder zich stap voor stap wegwijs maken in het woordenboek en er efficiënt mee leren werken. Voor veel leerders bood dit uitkomst, zeker voor hen die al eerder gewend waren met woordenboeken om te gaan, maar voor de NT2-leerders zonder enige ervaring met woordenboeken was meer nodig. Met name ontbreekt het die leerders aan *woordenboekvaardigheden*. Om die aan te leren zijn veel eenvoudiger oefeningen nodig dan het oefenboek biedt, en ook een aan deze leerders aangepaste didactiek. Omdat we het van groot belang achten dat ook juist deze groep leerders goed met het woordenboek overweg kan, hebben we allereerst een speciaal oefenprogramma ontwikkeld om enkele essentiële woordenboekvaardigheden aan te leren. Vervolgens is dit programma in de praktijk uitgeprobeerd. Hier willen we

de ervaringen met dit programma beschrijven.

Stappen en vaardigheden

Als eerste hebben we een inventarisatie gemaakt van de stappen die een woordenboekgebruiker moet nemen om met succes een woordenboek te kunnen gebruiken, en de vaardigheden die nodig zijn om die stappen te kunnen zetten. Twee voorbeelden:

- *Stap*: lokaliseren van het onbekende woord.
- *Vaardigheden*: alfabetisch ordenen; woordvorm herleiden tot woordenboekvorm; juiste hoofdvorm kiezen bij samengestelde woorden of collocaties; mogelijke alternatieven bedenken als het woord ontbreekt,
- *Stap*: kiezen van het juiste woord bij homoniemen.
- *Vaardigheden*: woordtype bepalen; de woordbetekenis raden; de zinscontext van het woord gebruiken; bij de trefwoorden vermelde extra

informatie gebruiken (zoals vervoegingen, meervoud, lidwoord, accent, lettergrepen).

Van de vele vaardigheden die een rol spelen bij efficiënt woordenboekgebruik (zie Berghuijs, 2005, voor een uitgebreide beschrijving), zou je er vier als 'sleutelvaardigheden' kunnen typeren: absoluut noodzakelijk om met enig succes een woordenboek te kunnen hanteren. Deze vaardigheden staan centraal in het ontwikkelde oefenprogramma. Het gaat om:

- 1 het verbogen of vervoegde woord kunnen herleiden tot de woordenboekvorm;
- 2 het kunnen selecteren van de juiste woordbetekenis (ingeval bij een trefwoord meerdere betekenissen vermeld zijn, zoals bij *ploeg*);
- 3 het kunnen selecteren van het juiste trefwoord (als een woordvorm meer dan één ingang heeft, zoals bij *voornaam*);
- 4 het kunnen lokaliseren van een woord in een alfabetische lijst.

Oefeningen

Het programma bestaat uit een aantal opdrachten en oefeningen rondom deze vier vaardigheden. Bij het didactisch vormgeven van de instructie is met nadruk rekening gehouden met de doelgroep. De uitgangspunten waren:

- zeer gestructureerde, steeds identieke lesopbouw;
- een stap-voor-stap aanpak;
- nadrukkelijke explicitering van (het nut van) de lesdoelen;
- veel uitleg, ook van schijnbaar voor de hand liggende noties als 'vorm';

- vermijding van taalkundige terminologie;
- visueel overzichtelijk materiaal;
- afwisselende, kortdurende lesonderdelen;
- veel herhaling;
- veel reflectie op het nut en het belang van de activiteiten;
- veel reflectie op de behaalde resultaten.

Ter illustratie geeft figuur 1 de inhoudelijke en didactische uitwerking van een van de lesonderdelen van een les over een woord met meerdere betekenissen. Dit wordt in les 4 in verschillende onderdelen uitgewerkt.

Onderdeel 1 is de *bewustwording* van het feit dat een woord meer betekenissen kan hebben.

Aanwijzingen docentenhandleiding

Doel: Bewustwording van het feit dat een woord meerdere betekenissen kan hebben.

Duur: 10 minuten.

Klassikaal het voorbeeld bespreken. Woord individueel opzoeken.

Opdracht 9: Eerste woord klassikaal, de rest zelfstandig maken.

Nabespreken opdracht 9.

Cursistenblad: Korte uitleg van oefening 9 die de bewustwording bewerkstelligt.

Er zijn veel woorden die twee of meer betekenissen hebben.

Het woord staat maar één keer in het woordenboek.

De verschillende betekenissen staan allemaal onder het woord.

Er staan nummers bij elke betekenis.

Ik ga een rekening openen bij de bank.

Betekenis:

Ik zit heerlijk op onze nieuwe bank.

Betekenis:

Opdracht 9:

Hoeveel betekenissen heeft hetzelfde woord?

Schrijf het aantal betekenissen achter het woord.

trouwen: station:

Cursistenblad: De cursist gaat na of het doel bereikt is.

Ik weet dat een woord meerdere betekenissen kan hebben. Ja/Nee

Figuur 1. Voorbeeldles.

Het volledige programma bestond uiteindelijk uit een serie van vier lessen van 60 minuten. Elk van die lessen was weer onderverdeeld in ongeveer vijf verschillende lesonderdelen, waarin de betreffende vaardigheid stap voor stap werd uitgewerkt en geoefend.

Uittesten in de praktijk

Nadat het volledige instructieprogramma was ontwikkeld en didactisch vormgegeven, is het in de praktijk uitgetest. Allereerst is getoetst hoe goed het met de woordenboekvaardigheden van de geselecteerde deelnemers gesteld was. Het ging om 42 NT2-leerders: volwassen oudkomers, laagopgeleid, met verschillende nationaliteiten. De beheersing van het Nederlands lag tussen eindniveau 1 en eindniveau 2 (eind A1-eind A2 in termen van het *Europees Referentiekader*). Daarnaast is een vergelijkbare controlegroep gebruikt om goed zicht te krijgen op het effect van het programma. Beide groepen deelnemers hadden weinig tot geen ervaring met het gebruiken van een woordenboek. De toets die voorafgaand aan de lessen is gebruikt, bevatte vijftig items waarmee de beheersing van de vier woordenboekvaardigheden gemeten is. Figuur 2 geeft een voorbeeld van een item dat vaardigheid 2 meet (selecteren van de juiste betekenis).

Gebruik het woordenboek. Wat betekent het onderstreepte woord?
Met een grote **kraan** werd het hout over het huis gebracht.

Betekenis:

Figuur 2. Voorbeeld toetsitem.

Tabel 1. Scores op de voor- en de natoets van de experimentele groep

	Toets 1	Toets 2
Vaardigheid 1	18%	30%
Vaardigheid 2	5%	21%
Vaardigheid 3	3%	20%
Vaardigheid 4	29%	43%

Dit soort vragen bleek niet eenvoudig voor de deelnemers: minder dan een kwart van alle vragen werd juist beantwoord. Dat bevestigde ons vermoeden dat de getoetste woordenboekvaardigheden bij deze leerders niet goed ontwikkeld waren.

In de weken na deze eerste toets is de lessenserie gegeven aan verschillende groepen leerders van de 'experimentele groep', de groep van 42 leerders bij wie het resultaat van de lessen zou worden vastgesteld. De controlegroep heeft deze lessen uiteraard niet gekregen. Zij hebben alleen de eerste en de tweede toets afgelegd. De lessen werden steeds exact volgens de docentenhandleiding gegeven; inhoud en tijdsduur van de lessen is dus voor alle groepen precies gelijk geweest. Een week na de laatste les is vervolgens de tweede toets afgenomen.

Uitkomsten

De uitkomsten van die tweede toets waren in meerdere opzichten verrassend. Tabel 1 geeft de scores die door de experimentele groep per vaardigheid op toets 1 en toets 2 zijn behaald.

Op het eerste gezicht lijkt dit een mooi resultaat van de lessen: een duidelijke vooruitgang op alle vier vaardigheden. Maar bij nader inzien was dat niet in alle opzichten het geval.

Ten eerste bleek tot onze verrassing dat bij vaardigheden 3 en 4 ook de controlegroep sterk vooruit was gegaan op toets 2. Bij vaardigheden 1 en 2 was dat niet het geval: daar was de vooruitgang dus duidelijk toe te schrijven aan de gevolgde lessen. We komen hier verderop nog op terug.

Ten tweede hebben we na afloop nog eens goed naar de items uit de toets gekeken. Toen werd het effect van de lessen pas goed duidelijk. De experimentele groep had bijvoorbeeld wel goed geleerd hoe je verbogen woorden moet herleiden tot het juiste trefwoord (26% op toets 1, 52% op toets 2), maar het opzoeken van scheidbare werkwoorden bij het juiste trefwoord lukte nog steeds niet (1% op toets 1, 1% op toets 2).

Conclusies

We hebben al met al een goed beeld gekregen van de effectiviteit van de lessenserie in woordenboekvaardigheden, van de sterke en zwakke kanten van de lesonderdelen en van de beheersing van woordenboekvaardigheden van deze groep leerders. De uitkomsten vinden we veelbelovend, maar er is nog veel werk te doen. We willen hier alvast enkele conclusies trekken uit dit onderzoek.

Ten eerste hebben we een duidelijke vooruitgang kunnen constateren, maar die was niet in alle gevallen aan de lessen toe te schrijven (omdat de controlegroep ook hoger scoorde) en die vooruitgang had ook niet op alle fronten plaatsgevonden.

Wat het eerste betreft zijn we niet pessimistisch: blijkbaar heeft het werken met het woordenboek, zonder enige instructie of uitleg, ook al een positief effect. De controlegroep had het woordenboek alleen tijdens toets 1 gebruikt. Toen die groep weken later nogmaals een toets aflegde, bleek men bij sommige vaardigheden al een stuk handiger. De enige verklaring die we daarvoor hebben, is dat die groep iets heeft geleerd van die eerste toets. Voor vaardigheden 1 en 2 gold dat niet: voor die vaardigheden is dus blijkbaar echt expliciete instructie nodig.

Dat die vooruitgang niet op alle fronten had plaatsgevonden, is wat ons betreft leerzaam voor de verdere vormgeving van het programma. Sommige verschijnselen (scheidbare werkwoorden, collocaties) zijn waarschijnlijk nog te complex in deze fase

van de taalverwerving. Het lukte de deelnemers bijvoorbeeld niet goed deze te herleiden tot het juiste trefwoord. We denken dat deze verschijnselen later aan bod zouden moeten komen, in ieder geval na het herleiden van verbuigingen en vervoegingen, waar wel goede resultaten mee werden geboekt. Datzelfde geldt voor andere verschijnselen die in het programma aan bod kwamen. We hebben, kortom, een scherper beeld gekregen van de wenselijke fasering van de onderdelen van de lessenserie. Ten tweede hebben we weliswaar een vooruitgang geconstateerd, maar als we naar de scores op toets 2 kijken, blijkt dat er ook na de lessenserie nog veel ruimte is voor verbetering. Het is wel duidelijk dat we hier inderdaad met een voor de doelgroep moeilijke vaardigheid te maken hebben, want ook na de training wordt nog meer dan de helft van de vragen fout beantwoord. Dat betekent in elk geval dat er ook na een dergelijke training aandacht voor woordenboekvaardigheden moet zijn en blijven. Het zou om dezelfde reden zeer wenselijk zijn als een training als deze zou worden opgenomen in de gangbare NT2-leergangen.

Het allerbelangrijkste is echter wel dat voor ons vaststaat dat deze vaardigheden leerbaar zijn, ook voor deze laagopgeleide leerders. De behaalde toetsscores na afloop van de lessen spreken wat dat betreft duidelijke taal. Maar dat niet alleen: een training zoals deze helpt de leerders ook een drempel over, zoals duidelijk bleek na afloop van de training. De deelnemers bleven de woordenboeken,

die ze mochten houden na het onderzoek, namelijk veelvuldig gebruiken. Bovendien gaven verscheidene deelnemers later bij de eindevaluatie van de NT2-cursus aan dat ze de 'woordenboeklessen' als één van de belangrijkste onderdelen van de cursus beschouwden. En de docenten hadden de indruk dat hun cursisten steeds handiger werden in het omgaan met het woordenboek. Al met al denken we dat het bijzonder zinvol is dat veel meer docenten leestijd gaan inruimen voor het oefenen in woordenboekvaardigheden als bovengenoemde. We zullen daarom onderdelen van dit trainingsprogramma, met name de onderdelen die succes hadden, beschikbaar stellen voor gebruik in het onderwijs (zie www.let.vu.nl/nt2 klik op 'Extra'). Onderdelen die minder succesvol waren, zullen we proberen verder te ontwikkelen, zodat we die later aan het programma kunnen toevoegen.

Literatuur

- Berghuijs, Ch. (2005), *Het woordenboek in gebruik. Een onderzoek naar het effect van instructie op de woordenboekvaardigheid van laagopgeleide NT2-leerders*. Amsterdam: VU-Letteren.
- Bossers, B. & H. v.d. Vliet (2004), *Het pocketwoordenboek Nederlands als Tweede Taal. Les 22 (2004) 127: 26-28*.
- Stumpel, R. (2004), *Oefenboek bij het Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Verburg, M. & R. Stumpel (2003), *Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.